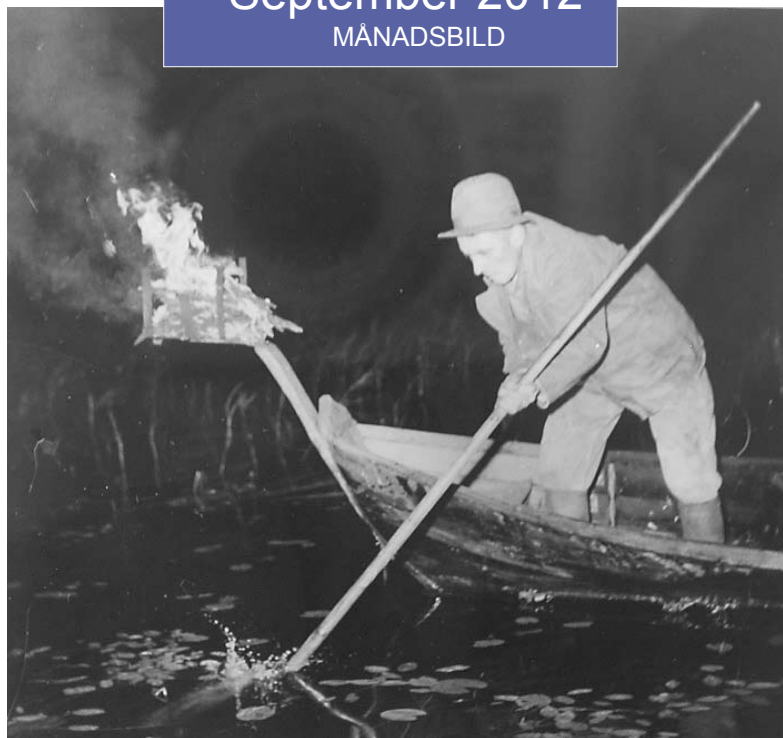

Ljuster

Ljusterfiske är en urgammal fiskemetod som använts både i sjöar, vattendrag och längs kusten. Vid ljusterfiske användes **ljuster**, ett huggredskap med en eller flera taggar försedda med hullingar för att hålla kvar den spetsade fisken.

Ljustren smiddes av järn, vanligtvis av någon bysmed, som utformade ljustret enligt beställarens önskemål och för den fiskart som skulle fångas: gädda, braxen, idar, lax m.fl. Ljustret monterades på ett långt och lätt träskaft.

Harpuner, dvs. spjut med hullingar, gjorda av ben eller horn med olika utformningar, är relativt vanliga fynd på boplatser från stenåldern och har sannolikt använts vid både fiske och jakt. Fynd från järnåldern visar att man fiskade med ljuster, krokar och mjärdar. Olaus Magnus beskrev i sin historia på 1500-talet hur fisk i Norden fångades nattetid och att man använde sig av eldsken för att locka upp fisken. Detta gällde enligt Olaus Magnus ål och gädda.

Ljustring. Bild © Kuopio kulturhistoriska museums samlingar

Fiske med ljuster utövades både dagtid och under mörka och vindstilla kvällar och nätter. Om man ljusterade när det var mörkt på sjön utrustades båten med ett lysjärn (*lyysjään*) eller lyskorg (*lyysankröttjo*) som sattes fast vid båtens för eller akter på en famnslång stake. I lyskorgen placerades lysved av kådig furuved som antändes och lyste över vattenytan när fisket skulle börja. Senare kunde en karbid- eller fotogenlampa användas som ljuskälla. Fisken drogs till ljuskäglan nära båten och kunde då ljustras.

Oftast var man två i båten vid ljusterfiske, en som rodde och en som använde ljustret. När ljustraren upptäckte fiskar, som lockats av eldskenet och kommit nära båten, visade han hur roddaren skulle manövrera båten försiktigt mot fisken eller fiskarna och sedan lyfta årorna. När en fisk kommit nära båten sänkte han försiktigt ljustret under vattenytan och med ett snabbt hugg drevs spetsarna in i fiskens rygg.

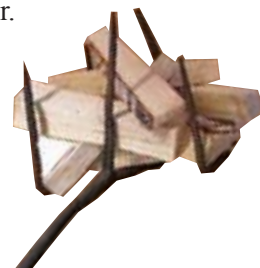
Ljustret kunde också kastas som ett spjut mot fisken. Ljustret kunde då ha en lina fäst i ljustret så att den spetsade fisken kunde dras in till båten.

Det var viktigt att komma så nära fisken som möjligt innan hugget för att ljusbrytningen i vattnet så lite som möjligt skulle inverka på träffsäkerheten. Ju mera lodrätt man kunde stöta ljustret i vattnet, desto större var chansen att träffa fisken vid hugget.

Ljustring av fisk dagtid idkades framförallt under våren när fisken lekte och kom in på grunda vatten.

Fiske med ljuster eller annat spetsande redskap är sedan länge förbjudet i Finland men bedrivs fortfarande i många länder.

Håkan Genberg

Lysjärn med ved i Kvarkens båtmuseum

Det har funnits många olika typer av ljuster, anpassade efter den fisk som skulle fångas. I Kvarkens båtmuseum finns flera varianter.

Man skiljer på ljuster där fisken spetsas och s.k. sågljuster där fisken fastnar mellan ljustrets tänder. Ljustret längst t.v. på bilden är gjort enligt Nordlunds patent. De två ljustren i mitten användes främst vid ljustring av gädda och braxen. Ljustret längst till höger kallas sidoljuster och användes bl.a. vid laxfiske, men antagligen också för andra fiskar.

Ljustrena ovan (fr.v.), fotograferade i Kvarkens båtmuseum, har donerats av Malaxborna Holger Granlund 1973, Viktor Granskog (Petalax) 1974, Malmsten 1974 och Viktor Lindberg 1976.

Foton: Göran Strömfors

Källor: *Fiskarens uppslagsbok* (1986), *Fiskedon – Om fiske och redskap förr i tiden* (2004), *Solfsockens historia II* (1965) och *Fiskare och fiskemiljöer* (1974).

Augusti 2012

MÅNADSBILD

Magnus Back:
”Den hade för
mycket historia
för att inte tas
till vara.”

Valfrid Backs Wickström-motor, 6–8 hk, kort om dess historia:

En arbetare vid Wickströms motorfabrik i Vasa ”fick göra motorn åt sig själv”, troligen på 1920-talet. **Karl Gustavsson**, Oravais, köpte den i början på 1930-talet. **Magnus Back** (1907–1986) i Kantlax köpte motorn 1936–37 då Karl Gustavsson for till Amerika. Magnus använde motorn i en öppen båt (endast bränsletanken var täckt) med bänkar på båda sidor.

Magnus Back var i vinterkriget 1939–40. I fortsättningskrigets slutskede 1944 flydde han tillsammans med andra undan kriget till Sverige med sin båt, med denna motor. Han återvände till Finland 1945 med samma båt och motor.

Båten och motorn användes sedan av Magnus och sonen **Valfrid Back** (f. 1935) fram till början av 1970-talet då två båthus och båten brann i Kantlax hamn.

Motorn låg ett par år i brandresterna tills den flyttades till en bergknall. Där har motorn stått fram till den 21 oktober 2010 då Valfrid Back donerade den till Kvarrens båtmuseum.

Göran Strömfors (text och bilder)
Uppgifter: Valfrid Back, 2010

Läs om den dramatiska flyktresan i publikationen *Kantlax – en kustby V*, utgiven av Byaforskningsgruppen i Kantlax år 2008.

Wickström-motorn

John Wickström emigrerade i unga år till Förenta Staterna där han både genom att jobba på olika företag och genom att kvällstid studera till ingenjör lärde sig det mesta om motorer. Redan som 31-åring hade John Wickström startat ett eget företag i Förenta Staterna som producerade nio olika motorer med effekter om 2,5–24 hästkrafter för fiskebåtar. Efterfrågan på båtmotorer var stor i områdena kring sjöarna Michigan, Huron och Erie, i norra delen av Förenta Staterna.

Hemlandet hade trots allt sin dragning och år 1906 kom John Wickström tillbaka till Finland. Tillsammans med sin bror **Jakob** grundade John Wickström **Bröderna Wickströms Motorfabriks Ab** i Vasa. Företaget tillverkade varmluftsmotorer av samma typ som tillverkats i Förenta Staterna. Motorerna var avsedda för fiskebåtar och lantbruksmaskiner och för första gången användes nu varumärket Wickström.

Text: Tekniska föreningen i Finland. **Tua Grönfors**, 2001

Bilderna visar Valfrid Back 21.10.2010 med Wickström-motorn och propellern, som stått på en bergknall i Kantlax i nästan 40 år.

Juli 2012

"Älvan" i Kvarkens båtmuseum

Sån är hon

Aldrig tog "Älvan" oss på världsomsegling och det var inte hennes fel. Vad kunde väl hon åt, att besättningen tyckte att den räkt tillräckligt, också över Kvarken?

Nå, utebliven världsomsegling bekom henne knappast, hon hade andra äventyr att bjuda på: oförglömliga färder i solskimmer till ytterskär och fyrbåkar, dramatiska turer längs kusten och i steniga österbottniska strandvatten. Mild guppade hon på fjärden medan besättningen simmade och fotbadade vid sandstränder och råkade hon få närkontakt med någon undervattenssten besvarade hon rorsmans förskräckta "här är en sten" med ett lakoniskt "den skall vara här" och vickade sig fri.

En julidag, het och dramatisk, pekade hon menande mot blåsvarta åkskyar med masttoppen.

Jo, jovisst, besättningen förstod och just när blixten slagit ner i strandskogen och rökmoln vällde hotfullt babords fick hon masten ner till sig på durken. Den gången var det vindstilla på riktigt och inte som den förmiddag, då det tycktes vara så, men ändå drog så pass, att hela ekipaget kom sig utför älven. Där vändes fören söderut och skepparn sa, att nu får det väl bli åror eller motor. Vimpeln i masttoppen skakade milt på huvudet och "Älvan" seglade söderut för fulla segel.

Segeljollen "Älvan"

donerad av författaren Gösta Ågren våren 2001

Vinden höll envist i och när bogen vändes norrut mente skepparn, att nu får vi väl ändå ...

Men "Älvan" seglade vidare, gjorde ett slag vid älvmynningen och seglade igen söderut, in i hemhamnen.

En gång hände det, att hon tycktes något rådvill. Solen sken på blanka havet flera timmar ut till havs. Motorn strejkade för första gången efter tretton trogna år. Mest för syns skulle hissas seglen och rorsman blir rätt karsk i truten. Nu du, skeppare, kaverar rorsman, ta nu till magin din, låt krafterna verka.

Skepparn rörde inte en min men sträckte ut sin vänstra arm, rörde lätt på handen, som för att sopa stiltjen framför sig. Resten är förstas saga men vinden smög in över låringen, friskade i och i kvällningen fick rorsman lov att reva.

Sån är hon, "Älvan".

Intygas: **Anna-Lisa Sahlström**

Jollen är byggd av **Torsten Johnson** i Nykarleby 1993 med Maxmojollen "Tärnan" som modell (se beskrivning i Gösta Ågrens "Hammarbandet"). Mast, spristång, fock, storsegel, läbord, åror och Seagull-motor ingår i båt donationen till Kvarkens båtmuseum.

Foton: Anna-Lisa Sahlström (s-v bild i Nykarleby 1995), Göran Strömfors 2012

Juni 2012

Dukat bord
i fiskarstugan
vid Kvarkens
båtmuseum.
Foto: Göran
Strömfors

Slaffatet (*slafate*)

Trätråg i olika storlekar och utförande har använts till förvaring och transport av matvaror. En särform är det dubbeltråg som går under namnet slaffat. Det består av två avlånga tråg som lägges på varandra och kopplas ihop med en pinne så de är bekväma att bära. De nyttjades mest för salt och färsk fisk, men också för potatis, gröt, m.m. De användes som matsäcksaskar vid höslåttern, men mest användes de av fiskare som låg ute i fiske och av säljägare på kortare och längre säljakter.

I Österbotten är slaffaten sedan länge sällsyna. De som finns kvar är i hembygdsmuseernas samlingar.

Inga Österblad

Litteratur:
Folklivsstudier I,
Ragna Ahlbäck: *Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland* (1944)

— — — ”På eftermiddagarna åt man potatis. Då kunde man också äta fisk som lagts i en *blandlaka* som saltats dagen före. Till efterrätt kunde man ha brödsoppa, något som också äts på kvällarna. — — —

Hela ’matservisen’ var av trä: *slafate*, tallrikarna och skedarna. Servisen hörde till huset, den var ingen enskilds. Var och en skötte sin mat: Lina skötte maten åt Kalles-Gust och Nygonas-Jan; Grannas-Jock, farfar, skötte matlagningen förutom åt sig själv även åt Isak och Lennart.”

Ur artikeln Strömmingsfiske vid Kalla (på 1910-talet; Lennart Ahlberg intervjuas), som ingår i *Aktiv närkulturs Album 1999*.

På slaffatets lock finns ordet MISAS inbränt två gånger. Under botten finns årtalet 1881 och ordet MISAS upprepas. Kat.nr KBM 386

Mjärdar i Lappfjärds å. ”Nejonögon fångas traditionellt i mjärdar av flätade vidjor. Det är närapå ett konstverk, och en prydnad att se när de ligger på grunt vatten. Det finns mjärdar att köpa också, av finmaskigt nylonnät. De gör samma tjänst – men de gamla mjärdarna är vackrare.” – Bild och text ur boken *Österbotten* (1975?). Foto: Fotoklubben Focus r.f.

”Nätingsmjärde” (nejonögonsmjärde)

donerad av **Anna och Sven Isuls**, Lappfjärd, 2011, till Kvarkens båtmuseum. Mjärden är tillverkad av **Josef Andersson** i Lålby på 1940–50-talet. Den är gjord av envirke och bunden av koppartråd. Före 1940-talet bands mjärden med tunna tallrötter som togs på tallmoar, t.ex. i Heden.

Mjärden har använts av Andersson i Lappfjärds åmynning ännu in på 1980-talet. Den användes under höstarna (augusti–september) ända till januari. Mjärden sattes ut i steniga forsar där rännor kunde göras. På vintern fick man också lake i mjärdarna.

Sven Isuls fick mjärden av **Krister Jossandt**, som köpte Anderssons fiskestuga vid Lappfjärds åmynning. Isuls har ej använt mjärden.

Idag (2012) fiskar man nejonögon med ryssjor. Mjärdar av gammalt slag används nästan inte mera idag.

– Uppgifter av Sven Isuls 2011 – Kat.nr 2713.

Säljfälla (säljärn, sälsax)

donerad av Bernhard Möuts, Petsmo, år 2010.

Fällan använd av säljägaren och fiskaren Anders Pada

(dog ca 1930) och hans far, båda Köklotbor. – (Kat.nr 2564)

”En annan fångstmetod för sälen var järn. **Säljärnet** sattes ut i sjön, ibland även under isen. Järnet var fäst vid en planka. Man satte på agnfisk, t.ex. sill eller nors, och gillrade. Ett nät sattes ut vid den s.k. ståolan. Sälen måste komma in i järnet framifrån. Järnet var försett med vassa taggar som trängde in i sälspäcket när järnet slog ihop.

Att fånga säl i järn var besvärligt och föga vinstgivande. Man slutade nästan helt med denna fångstmetod nån gång före 1920-talet.”

Studiecirkel Gnistan: *He ska lengär havas än järas – Munsalabygd i förvandling* (1978), ur Gunnel Nymarks artikel **Ute i fälän**

”Det fångstsätt som senast togs i bruk för säljakten var **säljärnet**. Detta fångstsätt inleddes först år 1866 i våra trakter. Kunskapen om säljärnets förträfflighet hade man fått från Sverige. — — —

Saxen eller säljärnet sänktes under isen på de ställen, där sälen tidigare varit synlig eller varit framme och plundrat fiskarnas nät på fisk.

Säljärnet spändes upp och gjordes klart för fångst uppe på isen, fisk fästes på gillertråden och järnet lades på ett särskilt tillverkat redskap av trä, ”själastoulan” och sänktes därpå försiktigt ned till botten i ändan av ett sillnät. Avsikten var att låta sälen följa sillnätet, beta av det och ta den sista fisken från gillret och gå sitt slutliga öde till mötes.” — — —

Byaforskningsgruppen i Kantlax: *Kantlax – en kustby* (1990), från artikeln **Att smida säljärn**

I *Svenskt fiskelexikon* (Stockholm, 1955) sägs om **sälsax**: ”Enl. 6 § i Jaktstadgan får sax användas för fångst av säl, även sådan med tandade skalmar. Men den skall vara gillrad under vattenytan på betryggande djup o. måste vittjas dagligen.”